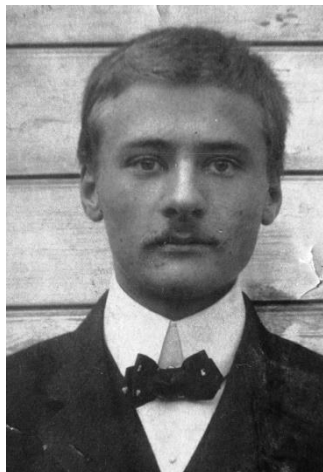

Gunta Vilka

Latvijas Universitātes Muzejs, krājuma glabātāja palīgs

Frīdrihs Canders Rīgā

Frīdrihs Canders – kosmonautikas pionieris. Par šo ievērojamo cilvēku ir rakstīts daudz, par viņa jaunību Latvijā, par darbiem kosmonautikas jomā, publicētas viņa māsas Margaretas atmiņas. Taču Latvijas Universitātes (LU) Muzejā Frīdriha Candra un Latvijas astronomijas kolekcijā glabājas materiāli, kas līdz šim nav bijuši publicēti un izmantoti rakstos. Tie ir Annas Šmites, Canderu mājas vēlākās īpašnieces, savāktā informācija par pašu ēku un tās iemītnieku likteni, viņas atmiņu pieraksts par Frīdriha māsas Margaretas viesošanos Latvijā pagājušā gadsimta 60. gados, kā arī Ilmāra Eniša, Frīdriha Candra memoriālā muzeja bijušā vadītāja savāktie materiāli par „Rīgas Gaiskuģniecības un lidojuma tehnikas biedrību”.

Frīdrihs, jeb pilnā vārdā **Georgs Konstantīns Artūrs Frīdrihs Canders** dzimis 1887. gada 23. augustā (pēc jaunā stila), Rīgā, Kaļķu ielas 19. namā. Šis nams nav saglabājies, jau 1910. gadā te esošo mazo ēciņu vietā tika uzcelta liela daudzstāvu ēka.

Viņa tēvs bija **Tartu universitātes absolvents, ārsts Artūrs Canders**, bet māte **Helēna, dzimusi Gotšalka, nāca no Drēzdenes galma muzikanta ģimenes**. Kad 1889. gadā dzemdībās Helēna nomira, Artūra apgādībā palika pieci bērni: Konstantīns Kurts, Paulīne Herta, Roberts, Frīdrihs un tikko dzimusī meita, kurai tika dots mātes vārds – Helēna. Pēc diviem gadiem ģimene nofotografējās pie mātes portreta un radās unikāls uzņēmums, kurā nākamais PSRS kosmonautikas un raķešu tehnikas pionieris ir redzams divreiz - mātes portretā nepilna gada vecumā un četru gadu vecumā ģimenes vidū.

1. att. Frīdrihs Canders
Rīgā, ap 1914. gadu.
Attēls no Latvijas
Universitātes Muzeja
krājuma

2. att. Canderu ģimene. No labās
puses Artūrs Canders ar Helēnu,
Frīdrihs, Herta, Roberts, Kurts.
Attēls no Latvijas Universitātes
Muzeja krājuma

Lai tiktu galā ar bērniem, tikko dzimušo zīdaiņi un sadzīviskajām lietām, kamēr pats Artūrs Canders pieņēma pacientus, viņš noalgoja saimniecības vadītāju, **mācītāja Augusta Konradi divdesmit gadus veco meitu Bertu**, kas Artūram tik ļoti iepatikās, ka 1891. gadā **kļuva par viņa otro sievu**, bet 1898. gadā viņiem piedzima meita Margareta.

1897. gadā Frīdriha **vectēvs, komercpadomnieks Konstantīns Canders** iegādājās vienstāva ēku Zasuļaukā un uzdeva to ievērojamajam arhitektam Vilhelmam Bokslafam (*Wilhelm Ludwig Nikolai Bockslaff*) pārbūvēt par

3. att. Komerccpadomnieks Konstantīns Canders. Attēls no Latvijas Universitātes Muzeja krājuma

divstāvu māju. Konstantīns Canders bija turīgs koktirgotājs no Kuldīgas, mājas pārbūves vajadzībām viņš iepirka būvmateriālus Vācijā, ko ar vilcienu attransportēja uz Zasuļauku, kur tieši blakus stacijai atradās topošā Canderu ģimenes māja. Kad ēkas pārbūve bija pabeigta, viņš to uzdāvināja savam dēlam Artūram. Un tā 1898. gadā Dr. Canders ar savu nu jau prāvo ģimeni pārcēlās dzīvot šajā ēkā. Tur bija deviņas istabas – četras pirmajā un piecas otrajā stāvā. Pirmajā stāvā dzīvoja vecāki, otrajā – bērni un mājkalpotāja.

Anna Šmite stāsta par māju [1]: „1899. gadā **Artūrs Canders uzsāka mājas uzlabošanu un paplašināšanu** – sāka būvēt mūra pagrabu un piebūvi virtuvei. Pagrabā tika uzstādīts ūdens sūknis,

visā mājā ievilkta ūdens vadus, bēniņos uzstādīja lielu ūdens rezervuāru. Pa apakšzemes vadu no āra pumpja sūknēja ūdeni un tā visu māju apgādāja ar tekošu ūdeni. No pagraba apakšzemes vads veda uz mūra šķūni, kur ierīkoja veļas mazgātavu, tur bija pavards ar čuguna veļas katlu. Visā mājā tika uzstādītas arī kanalizācijas caurules, pa kurām netīrais ūdens krājās ārā ierīkotā akā ar sūknī. No turienes netīro ūdeni sūknēja un novadīja pa caurulēm uz dārzu laistīšanai. Virtuvē pie sienas bija piestiprināta skalu plēšamā ierīce, bet pie galvenās ieejas uz kāpnēm bija kājslauķis koka rāmī ar sukām sānos un apakšā”. Abi šie oriģinālie Canderu nama priekšmeti izstādīti LU Muzejā.

4. att. Artūrs ar otro sievu Bertu un viņu meitu Margaretu Canderu nama dārzā ap 1905. gadu. Attēls no Latvijas Universitātes Muzeja krājuma

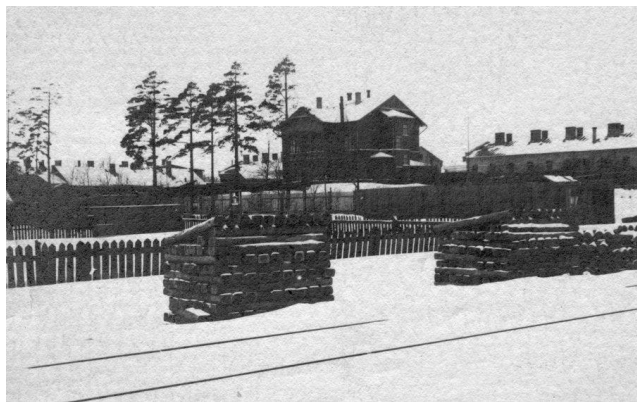

5. att. Artūrs Canders. Attēls no Latvijas Universitātes Muzeja krājuma

Kā ārsts Artūrs Canders Rīgā bija samērā populārs. Anna Šmite atceras sarunas ar Frīdriha māsu Margaretu [2]: „Trūcīgos ārstēja par brīvu un pat deva naudu zāļu iegādei. Daudzi pacienti dzīvoja ļoti tālu, tādēļ mājas vizītēs vajadzēja braukt ar ormani. Uz dzīves beigām viņu mocīja ateroskleroze, pieņēmas sāpes kājās un vēlāk pievienojās arī sirdskaite. Taču viņš līdz pat diviem mēnešiem pirms nāves (1917. gada 24. decembrī) nekad neatteicās apmeklēt savus pacientus, arī nakts laikā ne. Dr. Canders bieži noturēja priekšlasījumus par tautas veselību, pirmo palīdzību nelaimes gadījumos un slimu kopšanu mājās. Pieņemamās istabas rakstāmgaldā viņam vienmēr glabājās konfektes, ar ko pacienāt mazos pacientus.

Mājās pacientus viņš pieņēma otrajā stāvā. Siltā laikā pie mājas galvenās ieejas stāvēja galdiņš un krēsls, tur sēdēja netālu kaimiņos dzīvojošā Dubelšteina māte un laida pacientus pie ārsta. Brīvajā laikā viņa adīja ārstam pirkstainas zeķes, jo viņš valkāja tikai tādas – tā esot higiēniskāk. Arī no apaviem viņš atzina tikai sandales un apavus bez augstiem papēžiem.

Visi bērni no skolas brīvajā laikā strādāja dārzā. Apmēram no 1900. gada ārsta ģimene bija pazīstama ar revolucionāro Jēkaba Dubelšteina ģimeni. Kad Dr. Canders ārstēja slimu māti un redzēja, kādā trūkumā tie dzīvo, viņš nolēma palīdzēt. Jēkabam tika piedāvāts strādāt kopā ar ārsta bērniem dārza darbos, par to viņam maksāja un deva ēst. Kad 1907. gadā Jēkabu Dubelšteinu nošāva, dārzā strādāt sāka viņa brālis Arvīds, un tāpat saņēma samaksu un ēdienu. Draudzība ar šiem revolucionāriem atstāja zināmu iespaidu arī uz Canderu bērniem, sevišķi uz Frīdrihu.

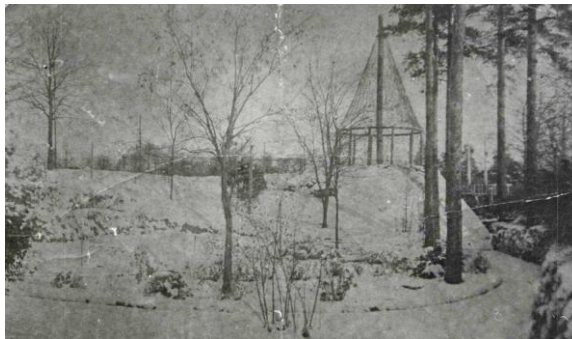

6. att. Canderu nams no Zasulauka stacijas puses, 1905. Foto: F. Canders

Teritorijas mazie un lielie vārti vienmēr bija aizslēgti, tikai pacientu pieņemšanas laikā mazie vārtiņi stāvēja vaļā. Liepā pie mājas galvenajām durvīm bija iekārts vara zvans, no kura stiepās aukla līdz vārtiņiem, kur tas bija piestiprināts pie roktura. Kad atnācēji parastēja rokturi - zvans skanēja. Tā bija zīme, ka kāds jālaiž iekšā. Tā kā ārsta ģimenei reiz apzaga (bija paņemtas visas sudrablietas no bufetes), mājā ierīkoja signalizāciju. Visas ārdurvis un logi bija numurēti un pa vadiem, kas stiepās gar sienām, savienoti ar skapīti, kurā arī bija attiecīgi numuri. Skapītis ar stikla durvīm atradās pie sienas ārsta guļamistabā. Ja kāds lauztos, piemēram, pa 3. numura logu, tūlīt skapītī 3. numurs iegaismotos.”

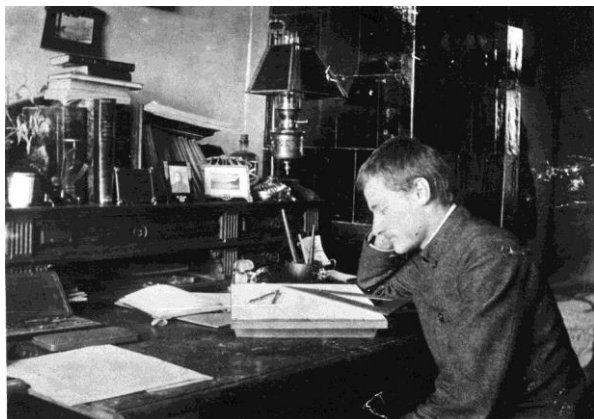
Frīdriha māsa **Margareta** apraksta teritoriju ap māju ar lielu mīlestību [2]: „...zemesgabals ar brīnišķīgu kalnainu dārzu, “kalns” ar vīnogu stīgām apaugušu lapeni, spēļu laukums, divi sakņu un augļu dārzī, pagalmi ar šķūņiem, staļļiem un trim vistu sētām, “parks” ar sapņainiem celiņiem un četrām lapenēm. Tā bija manu bērnu dienu paradīze, nekad neaizmirstama un neatgūstama.”

Vēl zināmāks Artūrs Canders bija kā dabas pētnieks, kas ārkārtīgi daudz laika ziedoja Doma muzeja dabaszinātņu nodaļai, vākdams un apstrādādams abinieku kolekcijas, pie kam kolekcijas tika gādātas no visai tālām ekspedīcijām – Ēģiptē (iespējams 1893. gadā) un Kaspijas jūras piekrastē Baku 1894. gadā. Viņš uzdāvināja muzejam divus tūkstošus izbāžņu, gliemežvāku, retu augu herbārijus. Kā vēlāk atcerējās Frīdrihs, tieši gājieni ar tēvu uz muzeju bija tie, kas viņam deva pirmo ierosmi interesei par dabas zinātnēm vispār. No Margaretas atmiņām [2]: „Tēvs arī pasniedza Rīgas jūrskolā ķirurgiju, jūrnieki stāstīja tam par tālām zemēm, dāvināja gliemežvākus, bruņurupučus, pat čūskas. Pilsētas sanitārā inspekcija uztraucās par reiz izbēgušo čūsku.”

7. att. Canderu nama teritorija ar lapeni, 1905. Foto: F. Canders

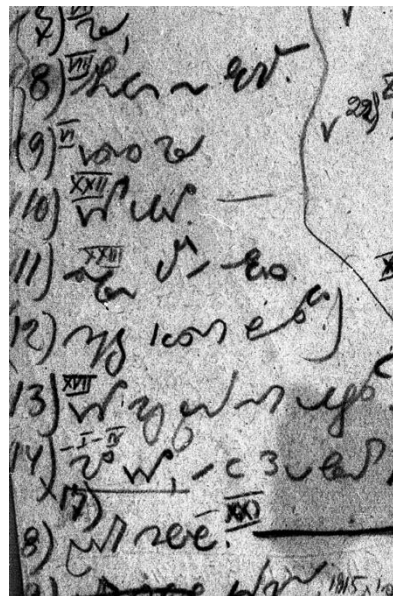
Skolas gaitas Frīdrihs sāka Langermaņa pamatskolā, no 1898. gada viņš turpināja **izglītību Rīgas pilsētas reālskolā** (tagadējā Rīgas 2. ģimnāzija), kuru viņš beidza 1904. gadā. Lai iegūtu tiesības iestāties augstākajās mācību iestādēs, 1904./05. mācību gadā izglītība tika turpināta papildu klasē. Reālskolas pēdējās klasēs jau skaidri iezīmējās Frīdriha aizraušanās ar eksaktajām zinātnēm un tehniku. 1904. gadā viņš iekārtoja speciālu burtnīcu ar nosaukumu “Aprēķini, projekti, idejas u. tml.” [3], kurā var izsekot jaunā

8. att. Frīdrihs Canders savā istabā pie rakstāmgalda, ap 1905. gadu. Attēls no Latvijas Universitātes Muzeja krājuma

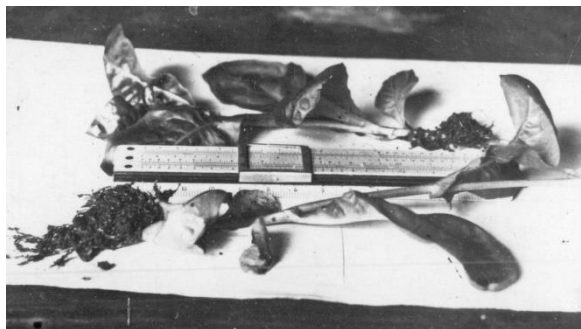
Candera interesēm šajā laikā - te ir gan matemātiski aprēķini un vingrinājumi, gan ķīmijas eksperimentu pieraksti, eksperimenti tika veikti paša guļamistabā mutes mazgājamajā bļodā, projekti mājas drošības signalizācijai un slepenatslēgai. Atrodami arī nopietnāki projekti, piemēram, jūras termometrs, mākoņu augstuma mērītājs, vēja spēka mērītājs, kā arī visai fantastiskas idejas, piemēram, par klimata uzlabošanas iespējām. Ģimene šādu Frīdriha aizraušanos atbalstīja un bieži vien pasniedza dāvanas, kas noderēja viņa zinātniskajām interesēm, kā to var redzēt pēc 1904. gada Ziemassvētku dāvanu uzskaitījuma tajā pašā „Aprēķinu” burtnīcā. Ap to laiku Frīdrihs bija iegādājies arī fotoaparātu. Ir saglabājušies daudzi viņa uzņemtie attēli ar ģimenes locekļiem, radniekiem, mājas apkārtni un viņa eksperimentiem.

1905. gadā veiksmīgi pabeidzis reālskolu, F. Canders **iesniedza dokumentus Rīgas Politehniskā institūta (RPI) Mehānikas nodaļā**, taču 1905. gada rudenī nemieru dēļ mācības institūtā nesākās. Lai veltītu nezaudētu laiku, Frīdrihs devās uz Dancigu (tagad Gdaņska), kur pavadīja divus gadus kā **Keizarišķās Tehniskās augstskolas klausītājs**, turpat Dancigā mācījās glezniecību arī viņa vecākais brālis Kurts. Tieši šeit piezīmju burtnīcā tapa pirmie ieraksti, kas saistīti ar starpplanētu lidojumiem. Ar 1906. gada 9. decembri datēta parādās kosmiskā kuģa skice “pēc K. Ciolkovska”, bet nākošajā lappusē redzamas konspektīvas pārdomas par uzdevumiem, kuri jāatrisina, lai cilvēks varētu doties kosmiskajā ceļojumā. 1907. gadā, pabeidzis divus kursus Dancigas Tehniskajā augstskolā, Frīdrihs atgriezās Rīgā un beidzot uzsāka mācības Rīgas Politehniskajā institūtā. Septiņi gadi šeit deva Frīdriham pamatīgas profesionālās zināšanas, jo lekcijas lasīja un eksāmenus pieņēma tolaik ļoti pazīstami zinātnieki un inženieri – izcilais matemātiķis Pīrss Bols (*Piers Bohl*), inženieris, rūpnīcas „Motors” direktors Teodors Kaleps, kuģu projektētājs profesors Čārlzs Klarks un citi. Studiju laikā F. Canders arī apzinājās un nosprauda savu dzīves mērķi - starpplanētu lidojumi. Ar 1908. gadu tiek iekārtota jauna burtnīca “**Ētera (kosmiskie) kuģi, kas var veikt lidojumu uz citām planētām**” [3], kurā viņš veica kosmisko lidojumu teorētiskos aprēķinus. Protams, sākumā tie ir visai nenozīmīgi konspekti no citiem avotiem, bet vēlāk parādās arī paša Frīdriha oriģinālās domas. Kopumā šīs burtnīcas ļauj izsekot Frīdriha Candera kā kosmisko lidojumu teorētiķa izaugsmei un, ja tās būtu savlaicīgi publicētas, atnestu autoram pasaules līmeņa ievērību. Diemžēl šīs burtnīcas Frīdrihs rakstīja Dancigā apgūtajā **Gebelsbergera stenogrāfijas sistēmā**, kas nekļuva populāra, un tādēļ vēlāk trūka speciālistu, kas varētu Candera rakstīto iztulkot. Tekstā Canders lietoja savu speciālo atslēgu, reizēm vienā teikumā brīvi pārejot no vācu valodas uz krievu. Lielu daļu viņa tekstu tikai ap 1970. gadu atšifrēja Jurijs Kličņikovs [4], bet daļa viņa darbu nav izlasīti līdz pat šai dienai.

9. att. Frīdriha Candera stenogrāfiskā rokraksta paraugs. Attēls no Latvijas Universitātes Muzeja krājuma

Tieši šajās burtnīcās pirmo reizi parādījās Frīdriha Candra oriģinālās idejas izmantot kosmosa kuģu nevajadzīgās metāla detaļas kā kurināmo, ideja savienot Zemi un Mēnesi ar trosi – „kosmiskais lifts”, kuģa kustībai izmantot Zemes magnētisko lauku, un viņš patstāvīgi nonāca pie idejas, kādu degvielu labāk izmantot kosmiskajiem lidojumiem. Konstantīns Ciolkovskis par to rakstīja tajā pašā laika posmā, bet nekāda domu apmaiņa abu starpā nenotika. Paralēli teorētiskajiem pierakstiem Frīdrihs veica arī tīri praktiskus eksperimentus – blakus viņa istabai atradās veranda, kurā jaunais kosmisko ceļojumu entuziasts ierīkoja nelielu oranžēriju. Tur speciālos podiņos, pildītos ar kokogļu smalkni, auga zirņi, kāposti un citi augi, kas varētu būt noderīgi kosmiskajos ceļojumos. Frīdrihs ar lineālu mērīja, cik ātri šie stādi aug un fotografēja procesu.

10. att. Kāpostu stāds ar lineālu. Foto: F. Canders

Rīgas Politehniskajā institūtā 1909. gadā tika izveidota "Rīgas Ģaiskuģniecības un lidojuma tehnikas biedrība", kurā Frīdrihs Canders, kā viens no šīs biedrības dibinātājiem, kļuva par priekšsēdētāja vietnieku. Ilmārs Enītis pētījumā par šo biedrību raksta [5]: „Biedrības statūtos tika paredzēts, ka studenti bez referātu lasīšanas, zinātnisko problēmu apspriešanas paši veiks arī nepieciešamos aprēķinus, konstruēs un būvēs aeroplānus, lidķermeņus un citas šeit piederīgas ierīces. Domājams, ka tieši pēc Frīdriha ierosmes termins “lidķermeņi” ir ievietots statūtos, lai neaprobežotu biedrības darbu tikai ar lidmašīnām vien. Tiek iespiestas biedru kartes,

izgatavots zīmogs, sameklētas telpas biedrības auditorijai Kalpaka bulvāri 1, ievēlēts prezidijs. Pēc visu šo organizatorisko problēmu atrisināšanas 1909. gada 7. martā RPI direktoram Voldemāram fon Knīrimam (Johann Karl Woldemar von Knieriem) tiek iesniegts lūgums atļaut dibināt biedrību, apstiprināt statūtus un tiek sastādīts pirmo 19 biedru saraksts. 1909. gada aprīlī RPI Mācību komiteja biedrību un tās statūtus apstiprināja. Pēc aviācijas vēsturnieka D. Zilmanoviča datiem, tā bija pirmā aviācijas biedrība toreizējās Krievijas teritorijā. Jāatzīmē institūta vadības un mācību spēku ieinteresētā un labvēlīgā nostāja pret šo biedrību – laikā, kad uz visām studentu organizācijām, pat visai tālām no politikas, cariskās varas iestādes skatījās ar neuzticību. Sevišķi lielu ieinteresētību biedrības dibināšanā parādīja ievērojamais kuģu būves speciālists, Mehānikas nodaļas profesors Čārlzs Klarks.”

Studenti uzbūvēja planieri, ar kuru divus gadus notika veiksmīgi vai mazāk veiksmīgi lidojumi Dzegužkalnā un jūras malas kāpās. Rīgas aviācijas entuziasti izmantoja krievu matemātiķa Borisa Delonē (Борис Николаевич Делонé) planiera shēmu. Tā bija ļoti vienkārša – planierim bija taisnstūrveida spārni, ko vertikāli statņi savienoja divplāksnī, vidū atradās pilota vieta, kurš, mainot ķermeņa stāvokli, regulēja lidojumu. Būvdarbi notika Canderu mājas pagalmā. Aktīvākie šajā darbā, protams, bija pats Frīdrihs, kā arī Aleksandrs Bertels. Par šo 1909. gada periodu Frīdriha māsa Margareta atceras [2]: “Frīdels sāka būvēt aeroplānu, apmēram tādu kā buru lidmašīna. Es bieži noraudzījos rosīgajā zāgēšanā, mērīšanā un naglošanā. Diemžēl es vairs neatceros viņa draugu vārdus. Viens bija maza

11. att. Frīdrihs Canders un Aleksandrs Bertels pie planiera Canderu mājas dārzā, ap 1910. gadu. Attēls no Latvijas Universitātes Muzeja krājuma

auguma ar blondām ūsiņām, valkāja pensneju un vienmēr smaidīja. Frīdels bija labā garastāvoklī un sauca mani gan par "zvaigznīti", gan "Marsa meitu". Strādājot viņš dungoja vai svilpoja savu iemīloto melodiju "Ak, tu, skaidri zilā debess...". Pēc pirmā mēģinājuma lidot no kāda uzkalna aiz rūpnīcas "Motors" Anniņmuižas virzienā (un kā gan viņi lidmašīnu bija turp nogādājuši?) Frīdeli gan vajadzēja krietni salāpīt. Daudzas reizes mazais divplāksnis uzvedās labi – lidoja – bet tad atkal salūza un Frīdels dabūja daudz skrambu un nobrāzumu. Tika lietoti daudzi nesaprotami vārdi, kā "gaisa strāva", "gaisa bedre", "lidot pret

12. att. Planiera starts jūras malā, 1910. Foto: Jānis Cērps

vēju". Lidaparāts izskatījās kā pūķis, vidū sēdēja pilots. Stūrēt varēja pa kreisi, pa labi, augšup un lejup. Tagad man ir žēl, ka toreiz es nepievērsu uzmanību un neieklausījos, kad sākās runa par tehniku. Tas mani pilnīgi neinteresēja, vēl vairāk tādēļ, ka tēvs bija aizliedzis man piedalīties lidojumos."

Studentu aktīvā aviācijas popularizēšana un praktiskie lidojumi ar planieri jau pirmajā biedrības darbības gadā nodrošināja viņiem plašu atpazīstamību. [7] Rīgā sākās aviācijas bums. Rūpnīca "Motors", Krievu - Baltijas vagonu fabrika un A. Leitnera velosipēdu fabrika sāka gatavoties lidmašīnu ražošanai. Vienīgi pilsētā vēl nebija nevienas lidmašīnas un rīdzinieki nebija redzējuši nevienu lidojumu. 1910. gada martā visas Rīgas avīzes ziņoja, ka šodien ostā pienāk kuģis ar Raitu

konstrukcijas aeroplānu, ko Vācijā nopircis "Motora" direktors T. Kaleps. Šāds notikums, protams, nevarēja palikt bez studentu līdzdalības. Jaunieši panāca, ka T. Kaleps nodeva savu "Raitu" biedrības rīcībā uz laiku, lai tā varētu sarīkot lidaparātu izstādi.

Vienas dienas laikā studenti firmas mehāniķa vadībā samontēja lidmašīnu, tika sameklēti arī citi eksponāti un RPI direktors V. fon Knīrims Kazino teātra vasaras zālē atklāja izstādi [7]. Par šo notikumu rakstīja visas avīzes, uz izstādes atklāšanu bija ieradies pats gubernators un par apmeklētāju trūkumu nevarēja žēloties. Prese, komentējot izstādi, par interesantākajiem eksponātiem, neskaitot vienīgo lidmašīnu, atzina daudz cietušo Rīgas Gaisskuģniecības un lidojuma tehnikas biedrības planieri, kas jau bija veicis ap 200 lidojumu, un Aleksandra Bertela gaisa pūķus. Pēc izstādes lidmašīna tika pārvesta uz fabriku "Motors", kur to sagatavoja lidojumiem. Tagad studentiem radās iespēja detalizēti iepazīties ar šo tehnikas sasniegumu. T. Kaleps vienojās ar Politehniskā Institūta vadību, ka Mehānikas nodaļas studenti savu obligāto praksi izies "Motora" lidmašīnu būves nodaļā, to skaitā, protams, bija arī Frīdrihs.

Liels bija biedrības veikums arī aviācijas pamatlicēju darbu popularizēšanā un sabiedrības informēšanā par jaunākajiem sasniegumiem Krievijā un ārzemēs. **Biedrības darbība apsīka 1913. gadā**, kad lielais vairums no dibinātājiem institūtu bija pabeiguši, vai arī rakstīja diplomdarbu, kā pats Frīdrihs. 1913. gadā arī piepeši mira T. Kaleps, ar kuru studenti līdz šim bija sadarbojušies, un līdz ar to zuda saites ar praktisko lidmašīnu un dzinēju ražošanu. Pirmā pasaules kara sākums izbeidza biedrības pastāvēšanu. Ilmārs Enītis raksta [5]: „Kaut gan no grandiozajiem plāniem, ar ko studenti uzsāka savas biedrības darbu, daudz kas netika izpildīts, un F. Canders savā autobiogrāfijā par šo laiku raksta "mēs uzbūvējam planieri, bet tālāk toreiz netikām", šodien ir jāatzīmē, ka biedrība tika paveikusi lielu darbu aviācijas propagandai visā Latvijā."

Nevar teikt, ka aviācija un kosmiskie lidojumi bija vienīgās Frīdriha intereses šajā laika posmā. 1908. gadā kļuvis pilngadīgs, Frīdrihs saskaņā ar vectēva testamentu saņēma mantojumu - 200 rubļu. Jau agrāk

Frīdrihs bija sapņojis par teleskopa iegādi un krāja naudu, strādājot kā privāttundu pasniedzējs mazāk spējīgiem studentiem. Nu visa šī nauda un trūkstošās summas aizņēmums bankā tika iztērēts teleskopa pirkumam - tas kopā maksāja 425 rubļus. Ap šo laiku **Canders aktīvi iesaistījās Rīgas astronomiskajā dzīvē**, kā arī veica novērojumus mājās kopā ar mazo māšeli Margaretu – „Brīnumjauki laiki sākās, kad Frīdelim beidzot bija savs tālskatis. Viņš kļuva vēl vājāks un kalsnējāks nekā līdz šim, viņam lika dzert krējumu, kamēr beidzot tēvs atklāja, ka viņš caurām naktīm, kad skaidra debess, sēd pie sava teleskopa. Ja vien tēvs zinātu, ka Frīdelis bieži vien mani slepeni uzcēla no gultas, ietina segā un vilka caur lūku uz jumta, tur ar striķi piesēja pie skursteņa, lai savus debess brīnumus man rādītu ar tālskati. Man zobi klabēja no aukstuma un uztraukuma, bet es visu laiku blenzu tālskatī, kamēr Frīdelis stāstīja un skaidroja — Mēness plankumi, Saules protuberance, Marsa kanāli, Saturna riņķi, Piena Ceļš un visa Bezgalība. Atceros viņa fantastiskās, fosforescējošās acis un viņa čukstus: “Turp vajag lidot!”. F. **Canders veica novērojumus arī kopā ar Rīgas Dabaspētnieku biedrību** un piedalījās novērojumos. Tika ieviesta vēl viena burtnīca - “Astronomisches Taschenbuch”, kur apkopotī novērojumu pieraksti un caur teleskopu izdarītie debess spīdekļu foto uzņēmumi.

13. att. Margareta Candere. Attēls no Latvijas Universitātes Muzeja krājuma

Anna Šmite atceras sarunas ar Frīdriha māsu Margaretu [2]: „Dr. Candra veselības stāvoklis sāka pasliktināties, viņš vairs nevarēja strādāt, reizē trūcīgāks kļuva arī ģimenes materiālais stāvoklis. Lai bērni varētu turpināt izglītību, ārsts bija spiests 1913. gadā māju Bārtas ielā pārdot. Visa ģimene pārcēlās uz nelielu namiņu Ernestīnes ielā 1. Frīdriham ar vecāko māsu Hertu gadījās strīds, kādēļ tēvs viņu izraidīja no mājām. Frīdrihs pārcēlās dzīvot Vīlandes ielā. Dažreiz viņš apciemoja savus piederīgos un bija ļoti kluss. Margareta viņu bieži apciemoja, viņas draudzenes par Frīdelu jūsmoja. Frīdriham pašam likās, ka viņš pārmaiņus ir iemīlējies pamātes jaunākajās māsās te Hildā, te Ksenijā, bet abas viņam apliecināja tikai draudzību un Frīdelis jutās vilies. Pēc tam viņš izteicās: “Tā ir labāk, sievietes traucē darbā.” Drīz “Provodņika” fabriku, kur Frīdrihs strādāja pēc darba „Motora” fabrikā, evakuēja uz Maskavu un viņš arī aizbrauca. Vēlāk tēvs nosūtīja viņam uz Maskavu sudrabu, vērtslietas un vērtspapīrus.”

14. att. Frīdrihs Candere ar māsām Hertu (no kreisās) un Helēnu. Attēls no Latvijas Universitātes Muzeja krājuma

1914. gadā F. Candere saņēma diplomu par RPI beigšanu, viņam piešķīra inženiera – tehnologa kvalifikāciju. Viņš uzsāka darbu rūpnīcā “Provodņik” kā autoriepu ceha priekšnieka palīgs. Savā autobiogrāfijā viņš rakstīja [6], ka “Provodņiku” par savu pirmo darbavietu izvēlējies tādēļ, lai labāk iepazītos ar gumijas izmantošanu vakuuma apstākļos un tādā tās pielietošanu starpplanētu lidojumos. Frontei tuvojoties Rīgai, 1915. gadā “Provodņiku” evakuēja, autoriepu cehs nonāca Maskavā, un visa F. Candra turpmākā darbība ir saistīta ar šo pilsētu. Pēc Pirmā pasaules kara beigām Frīdrihs plānoja atgriezties Latvijā. Pastāv viņa sagatavotais līdzī nemamo mantu saraksts, kas būtu bijis jāiesniedz repatriācijas gadījumā. Tomēr galu galā Frīdrihs pārdomāja. Maskava piedāvāja vairāk iespēju realizēt viņa nākotnes sapņus, un Rīgā vairs nebija palicis neviens no viņa tuviniekiem. Tēvs bija miris, māsas un brāļi devušies darbā vai laulībā uz citām zemēm.

Avotu un literatūras saraksts

- [1] Annas Šmites apkopotā informācija par ēku Bārtas/Candera ielā 1. LU Muzeja F. Candera un Latvijas astronomijas kolekcija, CM1020.
- [2] Annas Šmites atmiņu pieraksti pēc sarunām ar Margaretu Jirgensenī. LU Muzeja F. Candera un Latvijas astronomijas kolekcija, CM1019.
- [3] F. Candera memoriālā muzeja ekspozīcijas izveides dokumenti. LU Muzeja F. Candera un Latvijas astronomijas kolekcija, CM 1044.
- [4] Jānis Stradiņš. "Frīdrihs Candērs Latvijā un pasaulē". Latvijas Vēstnesis, Nr.173, 01.11.2005.
- [5] Ilmāra Enīša pētījums "Frīdrihs Candērs Rīgā un Maskavā" (manuskripts). LU Muzeja F. Candera un Latvijas astronomijas kolekcija, CM1044.
- [6] Frīdriha Candēra autobiogrāfija, kopija. LU Muzeja F. Candera un Latvijas astronomijas kolekcija, CM1023.
- [7] G. Vilka. "Jauna ekspozīcija Candēra muzejā". Rakstu krājums „INŽENIERIS FRĪDRIHS CANDERS”, 2019.